

DOI 10.36074/logos-18.08.2023.19

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ В УКРАЇНІ 1917-1921 РОКІВ

ORCID ID: 0000-0003-0497-2619

Єфремова Наталя Володимирівнакандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
Національний університет «Одеська юридична академія»

УКРАЇНА

В сучасних умовах боротьби українського народу за своє існування, питання про захист права на свободу творчості набуває особливого значення. Рівень його забезпечення, можливості реалізації та правомірність обмеження є показником розвитку демократії та важливим інструментом для боротьби з порушеннями прав людини у світі. Творча діяльність у сфері науки є безпосередньо проявом існування людини та основою суспільного прогресу, але без законодавчого закріплення та правового забезпечення державою, свобода творчості лишається беззахисною з усіма негативними наслідками. Для нормального розвитку будь-якої науки така ситуація є неприпустимою, а вітчизняна історія здатна продемонструвати яскраві приклади для обґрунтування цього твердження.

У цьому дослідженні ми пропонуємо розглянути процес започаткування конституційного забезпечення права на свободу наукової творчості в Україні доби 1917-1921 років. Торкаючись цієї проблематики, доцільно відзначити, що сьогодні існують різні уявлення про поняття, природу та різновиди прав люди. Досить часто їх розуміють, як: «Можливості вибору особою певної поведінки для забезпечення свого нормального існування і розвитку, закріплені в законах, інших правових актах держави і міжнародних документах, обумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства» [1, с. 6-7]. Також існує складна класифікація видів прав людини, наприклад за видами, групами прав, колом осіб, обсягом, поколіннями тощо. У найбільш загальному трактуванні основними правами людини є універсально визнані цінності, закріплені міжнародними конвенціями та конституціями держав [2, с. 25].

Дослідженням прав людини науковці і політики займались не одне сторіччя. Свій внесок у тлумачення цього питання здійснили і українські фахівці в конституційних актах України 1917-1921 років. Так, наприклад, III Універсал УЦР став важливим документом, яким було проголошено Українську державу в формі Української Народної Республіки з демократичним режимом. У цьому документі члени УЦР намагались закласти основи демократичного устрою Української Народної Республіки.

В УНР доби Української Центральної Ради була присутня тенденція змагання двох напрямків у державотворчій політиці. Перший був спрямований на створення парламентарної демократичної республіки, яка б могла вирішити завдання розбудови правової і соціальної держави, а другий передбачав запровадження «трудової демократії» і розбудови республіки рад працюючих громадян з впровадженням елементів диктатури пролетаріату. Отже, прихильники другого варіанту виступали за політичний терор проти «нетрудових

класів» через порушення прав людини, що у свою чергу, значно дестабілізувало внутрішню політичну і економічну ситуацію в УНР.

Аналіз перших універсалів, інструкцій та декларацій УЦР свідчить про складний процес започаткування українського національного законодавства. Єдиного погляду на стратегію розвитку цього процесу між членами УЦР не існувало, бракувало і фахівців. 29 квітня 1918 р. УЦР прийняла Конституції УНР. Її другий розділ було присвячено правам громадян, де у статті 11 було зазначено, що актова, громадянська та політична правоздатність і дієздатність особи набувались з 20 років. Рівність громадян УНР проголошувалась у статті 12 незалежною від статі, віри, національності, освіти, майнового і податкового стану. Власно стаття 17 Конституції УНР містить заборону обмежень громадян УНР та інших осіб на її території в правах слова, друку, сумління, організації, страйку за умов непорушності кримінального законодавства країни [3, с.106].

Автори Конституції УНР розробляли її як тимчасову і її положення лише частково відобразили погляди законодавців і суспільства в УНР стосовно таких понять як «свобода», «справедливість». Але навіть у такому варіанті, природні права людини там було гарантовано у значно прогресивнішому варіанті ніж за часів російського царату. Отже, зі зникненням у 1917 році цензурних і політичних заборон у Наддніпрянській Україні, характерних політиці російського самодержавства, в УНР стає можливим розвивати, наприклад, вітчизняну історичну науку на якісно новому рівні.

Нажаль, з приходом диктатури П. Скоропадського, ситуація з цензурним контролем почала змінюватись. Але в Законах про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 року, у 21 статті, гетьман гарантував громадянам право висловлювати і писати свої думки, розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами [3, с. 118].

У часи відновлення УНР українська влада не внесла принципових змін до питання свободи наукової творчості, слова та друку. Але поширення більшовицького «трудового принципу» для визначення громадянських прав в Україні негативно вплинуло на процес юридичного забезпечення прав людини в УНР. Проголошена у Декларації Директорії та у Законі про форму влади в УНР варіація суспільно-класової дискримінації прав громадян держави точно не може бути віднесена до демократичних досягнень УНР.

У травні 1920 року, з ініціативи С. Петлюри, продовжили готувати урядовий проект Конституції УНР, де ідею гарантування свободи наукової творчості було закладено в 31 артикулі, в якому закріплювалась гарантія забезпечення «...кожному вільність науки, навчання і наукових вислідів та дослідів» [3, с. 133]. І хоча проект Конституції не було затверджено, його зміст свідчить про прогресивне ставлення влади УНР до питання забезпечення права на свободу наукової творчості.

Гарантування свободи наукової творчості і свободи слова в Україні у період 1917-1921 років суттєво активізували розвиток вітчизняної історичної науки. Слід погодитись з думкою українського дослідника В. Яремчука, який зазначив: «Доба Української революції та державотворчих процесів 1917–1921 рр. була першим і здебільшого останнім досвідом політичної кар'єри для багатьох провідних українських істориків. Уперше вони мали можливість на практиці «апробувати» свої професійні знання. М. Грушевський був головою Центральної Ради й фактичним лідером першого етапу Української революції, В. Липинський – одним із ідеологів Гетьманату Павла Скоропадського, послом Української Держави, а після її повалення – Української Народної Республіки в Австро-

Угорщині..., М. Василенко обіймав у різний час найвищі посади в Українській Державі 1918 р., був головним промотором її гуманітарної політики» [4, с.95]. Фактично, військово-революційні події 1914-1921 років продемонстрували соціальний запит на національну історію, якої так бракувало українцям.

Вже в умовах запровадження неп в УСРР відбувалася показова лібералізація внутрішньополітичного курсу нової влади. Така політика була вимушеним кроком влади, але вона давала представникам творчих професій та гуманітаріям можливість на відносно вільне самовираження. Цьому сприяло і запровадження політики українізації, яка впливала на формування самосвідомості українців, посилюючи їх розуміння ідеї законності щодо застосування ними права на самовизначення. Історична свідомість суспільства у той час не розглядалась комуністичною владою важливим фактором для «виховання людини нової ери». Але поступово свобода наукової творчості ставала небезпечним елементом для тоталітарного режиму в СРСР, а вільно мисляча людина – «ворогом народу». Обмеження прав на свободу слова, думки та вільну наукову творчість в УСРР почалось вже у 1924 році. Їх поступове знищення пройде декілька етапів через гучні політичні процеси і зміни законодавства до повної ліквідації у період Великого терору.

Список використаних джерел:

- [1] Лищина И. Ю. (2001). Международные механизмы защиты прав человека. Харківська правозахисна група. Харків: Фолио.
- [2] Кожан В.В. (2015). Класифікація особистих прав людини Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. (35/1.1). 24-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_35%281.1%29_8
- [3] Слюсаренко А.Г. & Томенко М.В. (1997). Історія Української конституції. Київ : Право.
- [4] Яремчук В. П. (2017). Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібник. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія».